

ПИРОЖКОВ

Сергій Іванович — академік НАН України, віце-президент НАН України, голова Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України

ПРО ПІДСУМКИ ВИКОНАННЯ СЕКЦІЄЮ СУСПІЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ НАУК НАН УКРАЇНИ ЦІЛЬОВИХ ПРОГРАМ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НАН УКРАЇНИ В 2016–2018 рр.

**Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 30 січня 2019 року**

У звітній доповіді підбито підсумки виконання установами Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України чотирьох цільових програм наукових досліджень НАН України впродовж 2016–2018 рр. Зазначено, що під час виконання цих програм було отримано вагомі здобутки у виробленні концептуальних підходів до розв'язання комплексу складних проблем у політичній, економічній та культурній сферах нашої країни, підготовлено ґрунтовні пропозиції щодо вирішення завдань реконструкції економіки України, запропоновано механізми подолання внутрішніх протиріч у суспільстві та досягнення національної консолідації.

Вельмишановний Борисе Євгеновичу!
Вельмишановні колеги!

У четвертому кварталі 2018 р. установи Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України завершили виконання чотирьох цільових академічних програм наукових досліджень, які виконувалися протягом 2016–2018 рр., а саме:

- 1) «Реконструкція економіки України: історичні виклики та модерні проекти»;
- 2) «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи»;
- 3) «Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи»;
- 4) «Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель».

При формуванні програм ми виходили з того, що прогресивний розвиток України неможливий без розв'язання про-

блем консолідації українського суспільства, розвитку вітчизняної економіки та соціальної сфери країни, реінтеграції Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України. Це, у свою чергу, потребує істотного вдосконалення форм і методів впровадження результатів соціогуманітарних досліджень у практику діяльності органів державної влади, зацікавлених міністерств і відомств. Саме це й зумовило тематичну спрямованість програм, їх змістове наповнення у вигляді конкретних дослідницьких проектів.

У реалізації зазначених цільових академічних програм взяли участь 17 установ Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України, які виконали 68 проектів, об'єднаних у 20 проблемно-тематичних блоків.

Основні результати виконання цих програм було докладно розглянуто на засіданні Бюро Секції суспільних і гуманітарних наук НАН України 10 січня поточного року. Тому дозволяє дуже стисло ознайомити вас з лише з ключовими результатами, отриманими під час виконання чотирьох цільових академічних програм.

Програма «Реконструкція економіки України: історичні виклики та модерні проекти» (керівник — академік НАН України В.М. Гець). Програму було спрямовано на з'ясування змісту історичних викликів Україні у сфері економіки; пошук механізмів перебудовування економіки і забезпечення її стійкого розвитку; розроблення конкретних пропозицій щодо вирішення завдань реконструкції економіки України.

За програмою 5 установ секції виконали 13 наукових проектів, об'єднаних у 3 проблемних розділи:

1) «Реконструктивний тип економічного розвитку як системна відповідь на історичні виклики»;

2) «Основні напрями реалізації реконструктивного типу розвитку»;

3) «Формування нових механізмів реконструктивного розвитку на основі комплементарного використання науково-технічного, економічного, соціального і поведінкового по-

тенціалів та актуалізації суб'єктності соціально-економічних процесів».

У процесі проведення досліджень за програмою доведено, що в результаті приватизації як системоутворюючого механізму формування підприємницького середовища в Україні відбулася *монополізація економічної влади, сформувалися асиметричні умови доступу до інформації та економічних можливостей для потенційних інвесторів*. Унаслідок цього відбулося злиття політичної еліти з бізнес-елітою, що сприяло формуванню своєрідного приватно-бюрократичного прошарку власників, які унеможливили конкурентний перерозподіл капіталів та заклали деформуючі рамкові умови для розвитку підприємництва в Україні.

Усе зазначене стало фундаментальним викликом для подальшого розвитку України, який не може відбуватися на тій економічній основі, що склалася нині. Тому, на думку вчених, є нагальна потреба в проведенні *не модернізації, а реконструкції економіки*, зміни її несучих конструкцій відповідно до нової архітектури у європейському і світовому просторі.

Це дозволило сформуванню концепцію *реконструктивного типу економічного розвитку*, яка передбачає поєднання двох внутрішньо суперечливих процесів: 1) докорінної перебудови несучих конструкцій економіки; 2) відновлення власної ідентичності, самостійності і суб'єктності господарської системи країни, що змінює темп економічної динаміки на основі домінування якісних перетворень над кількісними. У свою чергу, це відкриває можливість забезпечення соціально-економічного розвитку як в умовах економічного зростання, так і за нульових (і навіть від'ємних) темпів приросту.

Виконавцями програми визначено основні напрями і механізми реконструктивного розвитку, які передбачають забезпечення структурно-функціональної збалансованості реального і фінансового секторів економічної системи, реконструкцію реального сектора у поєднанні виробничого, соціально-економічного та екологічного аспектів, неоіндустріалізацію та цифровізацію економіки, а також перебудову-

ву аграрної сфери у її поєднанні з сільським розвитком, переструктурування соціально-економічних відносин, серед яких першочергове значення мають зайнятість, оплата праці, забезпечення розвитку людського капіталу і соціальних стандартів.

За результатами проведених досліджень підготовлено та опубліковано 6 монографій, зокрема «Реконструктивний економічний розвиток: основні напрями, ефективність і соціальна справедливість» (за ред. академіка НАН України В.М. Гейця і члена-кореспондента НАН України А.А. Гриценка), «Правове забезпечення здійснення державної політики з реконструкції економіки» (за ред. члена-кореспондента НАН України В.А. Устименка), «Смарт-промисловість в епоху цифрової економіки: перспективи, напрями і механізми розвитку» (за ред. академіка НАН України В.П. Вишневського). До органів державної влади надіслано 46 аналітичних матеріалів, серед яких «Реконструктивний тип економічного розвитку та основні напрями його реалізації в Україні», «Загальні та локальні механізми реконструктивного розвитку економіки: підвищення ефективності державних інвестицій», «Регулювання ринку праці в Україні і ЄС: спільні риси та відмінності. Адаптація трудового законодавства України до законодавства ЄС».

Програма «Економічна ефективність vs соціальна справедливість: пріоритети розвитку України на етапі подолання кризи» (керівник — академік НАН України Е.М. Лібанова). Зусилля виконавців програми було зосереджено на розв'язанні негативних тенденцій в системі *реформування соціальних стандартів і гарантій в Україні*, застосуванні сучасних підходів у системі державного управління країн ЄС, спрямованих на подолання дефіциту соціальної справедливості в суспільстві.

За цією програмою 7 установ секції виконали 15 наукових проєктів, об'єднаних у 5 тематичних блоків:

1) «Значення соціальної справедливості для розвитку людського потенціалу в процесі подолання економічної кризи»;

2) «Суперечливість та комплементарність економічної ефективності та соціальної справедливості»;

3) «Забезпечення збалансованості економічної ефективності і соціальної справедливості в подоланні кризи в основних секторах економіки України»;

4) «Визначення чинників та передумов забезпечення сталого розвитку, модерних механізмів їх реалізації»;

5) «Правове поле досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю».

У процесі проведення досліджень за програмою з'ясовано, що в умовах, які склалися в Україні, на зростання *нерівності* істотно впливає поєднання інверсійного типу ринкової трансформації та глобалізаційних процесів, що створило такий механізм розподілу доданої вартості, який давав можливість накопичувати багатство експортерам та пов'язаним з ними суб'єктам господарювання за рахунок звуження внутрішнього ринку і поля діяльності національних виробників.

Виконавцями програми визначено перспективні шляхи вирішення протиріч між ефективністю та справедливістю, обґрунтовано комплекс практичних рекомендацій для центральних органів виконавчої влади щодо реалізації принципів соціальної справедливості при формуванні державної політики соціально-економічного розвитку України.

Зокрема, обґрунтовано організаційно-інституційні засади реформування системи охорони здоров'я, освіти, культури та соціального захисту в контексті реалізації реформи секторальної децентралізації. Сформульовано пропозиції щодо підвищення якості освітніх, медичних та інших послуг соціальної сфери територіальних громад та підвищення ефективності їх фінансового забезпечення.

За результатами проведених досліджень підготовлено 4 монографії, зокрема «Правові засади досягнення балансу між економічною ефективністю та соціальною справедливістю» (за ред. члена-кореспондента НАН України В.А. Устименка), «Структурні зміни прикор-

донного ринку праці як індикатор ефективності соціальної політики держави» (за ред. У.Я. Садової). Органам державної влади надіслано 60 аналітичних матеріалів, у тому числі «Оновлення соціального виміру Євросоюзу та орієнтири для України», «Європейський досвід соціальної трансформації середнього класу та структурних зрушень у сфері зайнятості і доходів населення», «Стратегічні орієнтири реалізації соціальної відповідальності в контексті соціально-економічної безпеки України», «Використання потенціалу внутрішньо переміщених осіб як ресурсу розвитку суспільства та територіальних громад: необхідність та можливості».

Шановні колеги!

Усі ми розуміємо, наскільки важливими і складними є проблеми консолідації українського суспільства та відновлення територіальної цілісності держави. Науковому забезпеченню вирішення цих найактуальніших проблем було присвячено дві інші програми, що виконувалися установами Секції.

Програма «Інтеграція Донбасу і Криму в політико-правовий і соціокультурний простір України: історичний досвід, сучасні виклики, перспективи» (керівник — академік НАН України В.А. Смолій). Наукове і суспільно-політичне значення виконання цієї програми полягає передусім у тому, що в умовах російської анексії Криму та окупації частини Донбасу акцентування уваги українського суспільства на багатому досвіді позитивного політичного діалогу, економічної співпраці та взаємозбагачувального культурного обміну із зазначеними регіонами є ефективним засобом протидії зовнішній інформаційній агресії.

У рамках програми 8 установ Секції виконали 20 наукових проектів, об'єднаних у 6 тематичних блоків:

1) «Феномен регіоналізму у контексті соціотрансформаційної динаміки ХХ–ХХІ ст.: український і світовий досвід»;

2) «Історичний досвід регіонального розвитку Донбасу і Криму. Донбас і Крим в історії України: віхи спільної історичної долі»;

3) «Політико-правові механізми та геополітичні аспекти інтеграції Донбасу і Криму»;

4) «Проблеми соціально-економічної модернізації Донбаського регіону і Криму»;

5) «Етнополітичні та соціокультурні чинники інтеграції Донбасу і Криму»;

6) «Донбас і Крим в українському та міжнародному інформаційному просторі».

Дослідження державних практик регулювання міжнаціональних відносин на Сході України та в Криму дозволило встановити властиві регіонам форми міжетнічної та соціальної взаємодії, окреслити сучасні тенденції в цих сферах та визначити на цій основі можливі шляхи інтеграції регіональних спільнот в загальнонаціональний та загальнодержавний контекст. Це сприяє створенню передумов для реінтеграції Донбасу і Криму в український політико-правовий і соціокультурний простір.

Значну увагу виконавці програми приділили аналізу причин виникнення і пускових механізмів загострення міжетнічних конфліктів та регіонального сепаратизму. Зокрема, було предметно розглянуто зовнішню складову подій на Сході України та в Криму, розкрито історичні передумови формування ідеологічного концепту «русского мира», його зміст та спрямованість на різних етапах трансформації зовнішньополітичної доктрини РФ стосовно України, комплексно проаналізовано практики ідеологічної експансії Росії на Донбасі та в Криму.

Вагомим результатом виконання цієї програми є розроблена фахівцями Секції *модель етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму*. Враховуючи, що наразі спостерігаються спорадичні, несистемні спроби, кроки з боку влади реінтегрувати тимчасово окуповані території, напрацювання цілісної стратегічної моделі етнонаціональної політики для реінтеграції Донбасу і Криму має стати комплексною відповіддю науковців на виклики поточної етнополітичної ситуації в Україні.

У чому полягає зміст цієї моделі? Якщо спробувати дати стисло відповідь на це запитання, то тимчасово окуповані території можна повернути за допомогою потужного міжнарод-

ного тиску та здійснення політики присутності України на цих територіях.

У світі не існує якоїсь універсальної форми реінтеграції, якою могла б скористатися Україна. Тому етнополітична політика України потребує суттєвого перегляду і доповнення з урахуванням нинішніх реалій етнополітичного конфлікту, його мирного врегулювання політико-дипломатичним шляхом, захисту прав етнічних спільнот на окупованих територіях. Україна не повинна створювати ілюзію швидкої реінтеграції. Вона має проводити політику присутності та надавати підтримку населенню тимчасово окупованих територій. Політика присутності є невід'ємною частиною реінтеграції і має здійснюватися за допомогою проектів громадянського суспільства, а також через державну підтримку дій окремих акторів (громадян, їх організацій), що продовжують функціонувати на тимчасово окупованих територіях та підтримувати Україну.

Модель етнополітичної політики для реінтеграції Донбасу і Криму має містити потужну інформаційну складову, яка полягає не лише в протидії російській, сепаратистській пропаганді, а й у популяризації ідеї реінтеграції. Пропонується розробити низку заходів із моніторингу, відстеження та протидії інформаційним повідомленням, що містять ознаки дискредитації ідеї реінтеграції, розпалювання ворожнечі між населенням України та населенням її тимчасово окупованих територій. Важливою складовою моделі етнополітичної політики для реінтеграції Донбасу і Криму є її міжнародний, зовнішньополітичний вимір.

Реінтеграція України має дістати законодавче закріплення як складова процесу державотворення, невід'ємний елемент етнополітичної політики України. В рамках цієї програми виконавцями було розроблено проект *Концепції державної етнополітичної політики* з детально прописаними принципами, завданнями та цілями, включаючи забезпечення етнополітичної безпеки, запобігання етнополітичним конфліктам та їх розв'язання.

За результатами проведених досліджень підготовлено 12 монографій, зокрема «Форму-

вання стратегічного нарративу інформаційного забезпечення реінтеграції тимчасово окупованих територій в загальноукраїнський контекст» (академік НАН України О.С. Онищенко, В.М. Горовий, Ю.М. Половинчак та ін.), «Кримський вузол» (член-кореспондент НАН України Л.Д. Якубова, С.В. Кульчицький), «Цивільно-військове співробітництво на території Донецької та Луганської областей: моделі, тенденції, перспективи» (відп. ред. І.Г. Патер). Органам державної влади надіслано 39 аналітичних матеріалів, у тому числі «Модель етнополітичної політики для реінтеграції Донбасу і Криму», «Діяльність волонтерських організацій як чинник зміцнення обороноздатності України та реінтеграції тимчасово окупованих територій», «Крим і Донбас в обіймах «руського мира»: історія та практика ідеологічної агресії Росії», проект Закону України «Про Концепцію державної етнополітичної політики України», проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (щодо правової допомоги особам, права і свободи яких були порушені внаслідок окупації)».

Програма «Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель» (керівник — член-кореспондент НАН України О.О. Рафальський). Очевидно, що вирішення проблем деокупації та реінтеграції Донбасу і Криму, протидії сепаратизму та зовнішній інформаційній агресії зумовлює необхідність значного посилення процесів *суспільної консолідації*. Зазначені чинники, але не лише вони, визначають гостру актуальність виконання цієї програми, яку було спрямовано на розроблення пропозицій щодо оптимізації політичних механізмів врахування та узгодження інтересів різних суспільних сегментів.

У рамках програми 8 установ Секції виконали 20 наукових проектів, об'єднаних у 6 тематичних блоків:

1) «Національна єдність у глобалізованому світі»;

- 2) «Стан і спрямованість суспільної солідарності в сучасній Україні»;
- 3) «Політико-правові механізми досягнення національного консенсусу»;
- 4) «Інтегративний потенціал громадських рухів»;
- 5) «Комунікативно-інформаційний простір національних дискусій»;
- 6) «Розробка моделі демократичного вирішення загальнонаціональних проблем на основі національного консенсусу».

Відсутність національного консенсусу щодо доленосних питань розвитку країни проявляється загостренням конфліктів у владі, протистояннями між фінансово-промисловими групами, різноспрямованістю геополітичних та політико-ідеологічних орієнтацій серед населення. Усе це негативно позначається на функціонуванні органів державного управління, створює загрозу посилення суспільно-політичних конфліктів, перешкоджає успішному просуванню процесів кардинального оновлення країни.

На думку виконавців програми, чинниками, що значною мірою перешкоджають суспільній консолідації, є, між іншим, відсутність зростання соціального капіталу нації, спричинена простим «соціальних ліфтів»; низький рівень політичної участі населення; політичне відчуження суспільства від влади; ознаки суспільної аномії і дезорієнтації. Українське суспільство досі перебуває в зоні впливу традиційних «цінностей виживання», зберігає високі патерналістські сподівання на державу.

Слід зазначити, що висновки, отримані в ході виконання цієї програми, було використано при підготовці *Національної доповіді «Україна: шлях до консолідації суспільства»*, яку було розглянуто та схвалено на засіданні Президії НАН України навесні минулого року. Основна ідея в цьому контексті полягає в тому, що успішний рух до національної єдності можливий лише завдяки налаштуванню на діалог. Саме на цій основі може розвиватися атмосфера довіри, яка перетворюється на консенсус і партнерство, що передбачають вирішення суперечностей на платформі зближення цінностей і органічного суспільного єднання.

За результатами проведених досліджень підготовлено 8 монографій, зокрема «Особливості інформаційного забезпечення національного консенсусу в сучасній Україні» (академік НАН України О.С. Онищенко, член-кореспондент НАН України В.І. Попик, В.М. Горючий та ін.), «Побудова націєцентричного культурно-інформаційного простору як шлях подолання соціальної конфліктності та солідаризації суспільства» (академік НАН України М.Г. Жулинський, О.В. Боронь, Н.В. Герасименко та ін.), «Формування моделей національного консенсусу в Україні в часи Української революції (1917–1923 рр.): джерельна база та інтерпретаційні практики» (В.М. Піскун, І.Б. Гирич та ін.). Органам державної влади надіслано 51 аналітичний матеріал, у тому числі «Європейський і світовий досвід досягнення консенсусу та національної єдності: алгоритм для України», «Суспільні інтереси в Україні: груповий вимір, зміст, шляхи узгодження», «Державне політичне правління і національна єдність», «Консолідація українського суспільства в умовах трансформацій», «Інституалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України».

На завершення хочу зазначити, що реалізація установами Секції цільових програм дозволила досить ефективно застосувати наукові результати соціогуманітарних досліджень для вирішення найважливіших проблем розвитку Української держави в умовах глобальних соціокультурних, геополітичних та гео економічних викликів і трансформацій. Результативність виконання програм ілюструють такі загальні цифри:

- підготовлено та опубліковано 30 колективних та індивідуальних монографій;
- органам державної влади надіслано близько 200 аналітичних матеріалів.

Пропозиції та рекомендації виконавців проектів здобули позитивну оцінку з боку відповідних органів державної влади і знайшли застосування в їх діяльності при розробленні управлінських рішень, проектів нормативних

актів, заходів державної політики в економічній, соціальній, культурній, інформаційній та інших сферах.

Беручи до уваги позитивні результати виконання програм, Секція вносить на розгляд Президії НАН України пропозиції щодо започаткування з 2019 р. нових цільових академічних програм наукових досліджень, які були детально обговорені на засіданні Бюро Секції 10 січня 2019 р.:

1) **«Соціально-економічний розвиток України в умовах глобальної нестабільності»**. Керівником цієї програми пропонуємо затвердити академіка НАН України В.М. Гейця, а базовою установою з виконання програми — ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України».

Мета програми полягає в тому, щоб з'ясувати зміст і форми впливу *глобальної нестабільності* на соціоекономічний розвиток України, виявити притаманні йому суперечності та відтворювальні диспропорції і знайти способи їх подолання на основі побудови системи інституціоналізованих дій, спрямованих на забезпечення динамічної рівноваги основних складових соціоекономічного розвитку.

2) **«Становлення нової якості життя»**. Керівником програми пропонуємо затвердити академіка НАН України Е.М. Лібанову, а базовою установою з виконання програми — Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України.

У рамках цієї програми здійснюватиметься аналіз глобальних та національних тенденцій змін якості життя, визначення їх детермінант, виявлення проблем та протиріч інтересів різних суб'єктів суспільства. Буде розроблено Концепцію нової якості життя у контексті забезпечення сталого розвитку та Методологію оцінювання якості життя, диференційовану за рівнями управління та соціально-демографічними групами. Це дозволить визначити стратегічні пріоритети поліпшення якості життя в Україні та механізми їх реалізації.

3) **«Соціокультурний простір України у формуванні національної стратегії: територі-**

альні ідентичності, ідентифікаційні символи, ментальні практики». Керівником програми пропонуємо затвердити академіка НАН України В.А. Смоля, а базовою установою з виконання програми — Інститут історії України НАН України.

Метою програми є комплексний аналіз етапів і особливостей процесу формування цілісного соціокультурного простору України. Порушення цілісності соціокультурного простору зумовлює істотні відмінності у системах цінностей, ідей, стереотипів та створює підґрунтя для міжрегіональних конфліктів, «цивілізаційних розламів», сепаратистських настроїв та практик. Дослідження специфіки історичного розвитку приграничних ареалів та осмислення наслідків пограничних культурних взаємовпливів і політичних протистоянь сприятиме розв'язанню нагальних проблем, пов'язаних із конфліктами інтересів і цінностей в умовах «гібридної війни», пошуку моделей примирення української нації.

4) **«Суспільний ідеал і політичні інтереси в Україні»**. Керівником програми пропонуємо затвердити члена-кореспондента НАН України О.О. Рафальського, а базовою установою з виконання програми — Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Програма має на меті встановлення залежності між невдачами у втіленні суспільних сподівань на прогресивний розвиток країни і так званою політичною доцільністю в діях правлячого істеблішменту, спрямованих на реалізацію його прагматичних інтересів за допомогою владних та управлінських механізмів. Теоретичне осмислення причин і чинників наявного протиріччя між суспільними прагненнями та інтересами найбільш впливових політичних акторів дозволить розробити модель національного діалогу щодо загальноприйнятого стратегічного курсу країни.

Дякую за увагу і прошу підтримати наші пропозиції!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик